

З ІСТОРІОГРАФІЧНОЇ СПАДЩИНИ

Олександр Коваленко

●

З НЕОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ВАДИМА МОДЗАЛЕВСЬКОГО

Несподівана й передчасна смерть на півслові обірвала творчість відомого українського історика Вадима Львовича Модзалевського (1882 - 1920), життя та діяльність якого були якнайтісніше пов'язані з Чернігово-Сіверщиною.¹ Відтак вченому не поталанило реалізувати численні задуми і проекти, а чимало його праць залишились у рукописах. Щоправда, низка неопублікованих студій В. Модзалевського побачила світ вже протягом першої половини 20-х рр.: "До біографії українського стихаря Григорія Левицького" (1921), "До історії українського ліярництва" (1921), "Докладна записка про видання міських актових книг Лівобережжя" (1923), "Перший військовий підскарбій Роман Ракушка" (1923), "Два старинних духовних заавчання" (1924), "Гути на Чернігівщині" (1926). Доля деяких рукописів В. Модзалевського (як-от "К истории с. Полошек Глуховского уезда", "Мартин Небаба, полковник Чернігівський") досі невідома, решта зберігається в архівах. Частина з них була запроваджена в науковий обіг протягом останніх років. Зокрема, В. Ульяновський надрукував видавничий проект В. Модзалевського "Галерея українських політичних смертників, емігрантів, засланиців та в'язнів".² Автор цих рядків оприлюднив "Очерки истории старой Украины. Чернигов", підготовлені вченим у співавторстві з П. Савицьким, а також упорядковані В. Модзалевським родовід Тарновських і життєпис І. Максимовича.³ Нарешті, В. Томазов та С. Шурляков започаткували публікацію п'ятого тому "Малороссийского родословника" В. Модзалевського.⁴ Але це аж ніяк не вичерпує усього розмаїття невиданих праць науковця з історії, генеалогії та мистецтвознавства.⁵

До їх числа належить, зокрема, студія "Сутичка двох паній", яка уперше публікується нижче. Вона зберігається у складі особистого фонду вченого в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського в Києві і являє собою автентичний рукопис з незначною авторською правкою.⁶ Оскільки ця праця не згадується в автобібліографії В. Модзалевського, упорядкованій в грудні 1918 р., її можна датувати 1919 р. або початком 1920 р.⁷

У студії "Сутичка двох паній" йдеться про досить типовий конфлікт між двома представницями козацько-старшинської верстви - Анастасією Корецькою та Феодорою Тимошенковою, які на зламі XVII - XVIII ст. мешкали у старовинному українському місті Стародубі. До речі, В. Модзалевський з особливим завзяттям досліджував історію Стародубщини, позаяк саме тут залягало коріння його роду (згадана в тексті студії

золвка Феодори Тимошенкої Марина була далекою прабабусею історика). Але В. Модзалевський цілком слушно розглянув цю банальну історію в контексті процесу становлення в Українській козацькій державі нової соціально-політичної еліти. Вона формувалась на досить широкій соціальній основі, й у середовищі козацької старшини можна було зустріти часом неписьменних вихідців з козацьких низів, міщан ба навіть селян, і високоосвічених представників показаних шляхетських фамілій, які і в прямому, і в переносному значенні не завжди знаходили спільну мову.

Ця невеличка за обсягом праця дозволяє скласти певне уявлення про коло наукових інтересів та методологічні уподобання "пізнього" В. Модзалевського. Якраз в останні роки життя цей представник лівобережної школи в українській історіографії, намагаючись позбутися усталених стереотипів і досягнути ширші обрії історичного мислення, розпочав перспективні пошуки в напрямі історичної антропології та історії повсякденності. Минувшина, декларував у цей час В. Модзалевський, "наповнювалась і творилась людьми більш скромного масштабу, ніж ті, які волею долі були винесені на самісінькі її верхи. Вивчити життя цих середніх людей, їхню психологію, коло інтересів, взаємні стосунки, боротьбу між собою, загалом усю їх буденну обстановку, значить вивчити епоху повною мірою, зрозуміти її та осмислити".⁸ Студія В. Модзалевського подається мовою оригіналу згідно з нормами сучасного українського правопису, без будь-яких скорочень, із збереженням усіх лексичних і стилістичних особливостей авторського тексту. Наявні в ньому механічні описки та помилки виправлено без спеціальних застережень. Наведені в праці витяги з історичних джерел опрацьовані на підставі правил передачі тексту кириличних документів XVI - XVIII ст. популярним методом.⁹ Насамкінець висловлюємо щире вдячність директору Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського Л. Дубровиній за люб'язну допомогу в підготовці цієї публікації.

Джерела та література:

1 Див.: Ткаченко М. З нової історіографії Чернігівщини // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали. - К., 1928. - С. 488 - 500; Коваленко О. Б. В. Л. Модзалевський як історик України // Український історичний журнал. - 1972. - № 4. - С. 121 - 123; та ін.

2 Модзалевський В. Галерея українських політичних смертників, емігрантів, засланих та в'язнів / Передне слово і публікація В. І. Ульяновського // Пам'ятки України. - 1991. - № 5. - С. 8 - 11.

3 Модзалевський В. Л., Савицький П. Н. Очерки искусства Старой Украины. Чернигов / Підготовка до друку і передмова О. Б. Коваленка // Чернігівська старовина: Збірник наукових праць. - Чернігів, 1992. - С. 101 - 142; Модзалевський В. Тарновські / Переклад з російської і підготовка до друку О. Коваленка // Хроніка - 2000. - 1996. - Вип. 16. - С. 175 - 190; Модзалевський В. Короткий нарис життя св. Іоанна Максимовича / Підготовка до друку і передмова О. Коваленка // Сіверянський літопис. - 1998. - № 5. - С. 134 - 142.

4 Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник. - К., 1996. - Т. V. - Вип. 1; Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник. - К., 1998. - Т. V. - Вип. 2.

5 Див.: Белоконь С. И. Генеалогические материалы в архиве В. Л. Модзалевского // Археографический ежегодник за 1979 год. - М., 1981. - С. 266 - 273; Його ж. Матеріали з історії мистецтвознавства в архіві В. Л. Модзалевського // Український археографічний щорічник. - К., 1992. - Вип. 1. - С. 186 - 210.

6 Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. - Ф. XII. - Спр. 113.

7 Перший піврік існування Української Академії наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року. - К., 1919. - С. 81.

8 Модзалевський В. Л. Матеріали для біографії Стародубського полковника Тимофея Алексеевича // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. - Чернигов, 1917 - 1918. - Вип. 12 (часть 1). - С. 4.

9 Див.: Страшко В. Правила передачі тексту кириличних документів XVI - XVIII ст. дипломатичним і популярним методами та рекомендації для застосування цих правил у виданнях наукового і науково-популярного типів. - К., 1992.

Сутичка двох паній (епізод з побуту козацької старшини початку XVIII століття)

Героїнями нижчеприведеного епізоду, дуже характерного для панського побуту кінця XVII - початку XVIII століття і вибраного нами з "Книг міських Стародубовських права Майдебурського", являються дві багаті панії. Скривдженою стороною, що поскаржилася Стародубовському урядові, була "учтивая пані Феодора Спиридонівна Івановая Тимошенковая", а на позов до суду повинна була стати "еи милость пани Анастасія Петрова Корецькая". Щоб зрозуміти основу сутички, що виникла між ними, і її психологічні підстави, нам треба трохи зупинитись на в'ясненні становища обох паній в Стародубовському громадянстві того часу і встановити відносно цього різницю між ними.

Феодора Спиридонівна Тимошенкова по своєму походженню належала до найзаможнішої, але міщанської сім'ї в Стародубі, до роду Ширайв. Її батько був Спиридон Якович Ширай, який довгий час займав уряд війта в цьому великому торговому місті і умер; чоловік її - значковий товариш Іван Тимошенко, єдиний син Стародубського полковника (1676 - 1678 і 1687 - 1689) Тимофій Олексійовича, який, як це видно з цього ж таки документу і з вміщених в йому образливих натяків Корецької, був звісний в народі під прізвиськом Котляра, певне тому, що займався котлярським ремеслом до того часу, поки не перейшов до "товариства" і не досяг високих урядів*.

Іван Тимошенко, який іноді звався Котляревичем, був зовсім непомітною людиною і, звичайно, тільки завдяки своєму багатству мав можливість висватати собі дочку Ширая. Таким чином, і по походженню, і по одруженню Феодора Тимошенкова належала до осіб, які не могли вихвалитися ні тим, а ні другим: і Ширай, і Тимошенки в цей час ще тільки переходили до "стану шляхетського", і про їх недавнє минуле всі інші згадували при кожному випадку. Зовсім інакше відносно цього стояла справа з панією Анастасією Корецькою. Перш за все, вона була дочкою звісного Стародубського полковника Михаїла Миклашевського, в шляхетському походженні якого не було ніяких сумнівів; крім того, сам Миклашевський (його вбито р. 1706 шведами під Несвижем) займав раніше уряд генерального хорунжого і мав чин стольника. До того ж, Анастасія була його старшою дочкою і раніше була замужем за бунчуковим товаришем Андрієм Андрійовичем Гамалією, з родини якого вийшло багато видатних козацьких діячів, її другий чоловік - Петро Корецький в цей час ще не мав високого службового або громадського становища, але також безперечно був "шляхетського" походження. Правда, з дочкою того ж таки Миклашевського одружився син Спиридона Ширая - Степан, і, виходить, що Шираї вже мали підставу вважати, що міцно породнилися з родовитою старшиною, але все це сталося недавно... Таким чином, горда пані Корецька могла лічити себе незмірно вище щодо походження і становища в громадянстві, ніж пані Тимошенкова - дочка міщанина і жінка котлярського сина. Цим і пояснюється, чому пані Корецька находила для себе можливим докоряти своїй сусідці за її походження і нападати на її маєтки.

Треба гадати, що нелагідне відношення між обома паніями було давно; їх близькі вдачі, властивості та сусідські відносини, звичайно, тільки могли його збільшити і довести врешті до війни, майже в повному розумінні цього слова. Про те, як ішла війна між Корецькою та Тимошенковою, ми дізнаємось цікаві подробиці з скарги, яку Тимошенкова подала Стародубовському урядові 2 липня 1711 року.

Високе становище дієвих осіб зібрало в цей день до магістрату досить повний склад уряду. Головою його був Юрій Ілліч Рубець, який в даний момент виконував обов'язки наказного полковника, потім були присутні міський отаман Стефан Кголембівський, війт Дем'ян Ермолаєвич, бурмистри Єрофій Середа та Дем'ян Григорович, райці й лавники.

---

* Крім сина, Тимофій Олексійович мав дочку Марину, яка тричі була замужем: 1) за Йосипом Петровичем Ференсбахом-Кожуховським, Стародубським полковим хорунжим (1692); 2) за Федором Модзалевським, сотником Топальським (170 - 1704, 1706); 3) за Костем Романовичем Ракушко-Романовським, значковим товаришем, сином звісного діяча з доби "Руїни", генерального підскарбія Романа Ракушки.

Перед цим урядом "учтивая пані Феодора Спиридоновна Івановая Тимофієвичовая" стала разом з своєю матір'ю "вдовствующою Татяною Спиридоновою Ширавевою". Івана Тимофійовича, чоловіка Тимошенкової, під цей час не було вдома, бо він "обрітался на службі монаршей его царского пресвітлого величества войсковою". "Постановившись очевісто", Тимошенкова і її мати "жалосне и плачливе протестовалися против еи милости паней Анастасии Петровой Корецкой и сына еи пана Василия Гамалии", і пояснили урядові, що Корецька, "якуюсь завзятост против протестующих міючы", "дуброву власную протестующих же, насилием наславши подданных своих, розказала на поле роспрятати". З цього й "загорелся весь сыр-бор". Тимошенкова, "боронячи свого власного крунту, той розпрат дубровной казала своим подданным поорати". У відповідь на цей акт Тимошенкової, "завзятая пані Корецкая" зробила вже справжній напад на слуг скривдженої. Тимошенкова свідчила, що Корецька, "зобравши громадне своїх подданных, под тым дубровным роспрятот* казала в житі з киями засадити, а Михаила, челядника свого, на футор протестующой Міриновский подослала, вызиваючи в поле старосту Міриновского Якова Сердюка, якобы ограниченя крунтов оглядати". Сердюк, "що бы міло ею поткати нічого такого на себе не сподіваючися, безпечно на роспрятаную дуброву самотрет** выехал", але в цей час "потрете юж сама пані Корецкая, громадне з подданными своими и челядю зобравшись, а сподіваючися и самую протестующую там взяти, на футор Міриновский квалтовне наіхала, а сама, ставши на воротах, подданных и челяд свою на двор наслала протестующой челяд имати".

Цей напад Корецької зроблено було 1-го липня цілком несподівано для мешканців Міринівського хутора, і він утворив серед них страшний переполох.

"Челядь" Тимошенкової, "такое нечаянное на двор нашествіе увидівши, з двора мусила втікати; староста Яков Сердюк ледво оттопился озером от рук гонячих, а Михаила Масловского, на озери поймавши, мало до смерти киями не убила пані Корецкая, которого обдукованый*** побой киевый и самого толко живого виділ уряд". Звичайно, хутір був спустошений: "челядь" Корецької "в пекарні окна повыбивали, з гнізд индичи, курячи, гусини и утячи яйца преч повыкидали и побыли, а в світлицы кахлі в печи повыбивали". Зробивши над Масловським екекуцію киями, Корецька дала волю своєму гніву, ще підогрітому досадою, що не вдалось взяти в полон Тимошенкової.

"Не знаеш ты праві, овакий нецнотливый сыну, - гримала вона на Масловського, - кому служиш! Який той пан Тимошенок? Котлярский сын! И тепер чогу ему иты было у войско? Нехай бы тут пилновал молота и клещей котлярских, а не у войску служити!". "А я, - додала вона, - відаеш, же естем пані и сенаторского роду! Могу еще на Україні и гетманихою быти!... Щасте твоей овакой нецноты, же тут не застала оной; казала-бым тако, як тебе, на греблі розложивши, киями бити, - для того тут умыслне приехалам! Еднак напотом такой чести она от мене не уйдет, еще и вас всіх, нецнотливых сынов, з хутора переловлю и киями позабиваю!".

Ці ж самі "похвалки" на Тимошенкову Корецька повторила в той же день їй "наочне", коли зустріла її в домі бурмиистра Дем'яна Григоровича: "Що твоего челядника, - сказала Корецька, - тое ж міло и тебе поткати, если бым тебе zostала была на футори", і при цьому безчестила Тимошенкову ще й іншими "злыми словами".

Окрім вказаних збитків, Тимошенкова скаржилась на Корецьку ще в тому, що "гай на Котові еи вырубали и сіножати вытоптали и вытравили, наславши паней Корецкой поддании", і прохала, щоби уряд вислав "урядовых особ" обдивитись Міринівський хутор. Це прохання Тимошенкової було уважено, і посланці уряду городничий Іван Паливода и райця Семен Дорогунець "чинили реляцію", що бачили "гай вирубанный, пожні вытравленныи, дуброву роспрятаную; в двори, в пекарні окна повыбиванныи, гнізда повыкиданныи, яйца побитыи, в світличной печи кахлі повыбиванныи".

"Такое безправе от пани Корецкой ноносячы, а барзій здоровья своего не будучи

---

* Нове поле.

** Утрюх.

*** Оглянутый.

певною, до росправи совершеной з панею Корецькою и поправы своеи жалобы", прохала Тимошенкова вписати свою протестацію "до книг міських Стародубовских", що й було урядом виконано.

На жаль, ми не знаємо кінця цієї історії. Здається, Корецька так чи інакше помирилася з Тимошенковою - або безпосередньо, або ж за поміччю Генерального Суду, бо в книгах Стародубського магістрату ми не зустрічали продовження цієї справи. Корецький в той час лічився в складі бунчукових товаришів, і через те скарги на його і його жінку йшли не до полкового суду, а тільки до Суду Генерального.

Цей епізод не уявляє з себе чого-небудь надзвичайного: навпаки, подібні напади сусідів і родичів одне на одного, з "похвалками" зазіхнути на здоровля і життя, були самим звичайним явищем і викликались, з одного боку, непевністю розмежування маєтків, а з другого - "завзятістю" представників і представниць козацької старшини, які, бігаючи за розкошами цього світу, припускали різні насильства. Даний епізод визначається з загальної маси йому подібних лише специфічністю докорів, що їх робила Корецька Тимошенковій: в них виявились певні "шляхетські" тенденції вищої верстви козацької старшини того часу, які в своєму дальнішому розвитку принесли повне відокремлення її від маси народної.

Інститут рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського. - Ф. XII. - Спр. 113.